

УДК 7.01+141+316

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.1.8>

Арапакі Марина Володимирівна
викладач кафедри Мовної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-9437-0421

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ»

Уся сукупність тенденцій у культурі, які досягли свого розвитку наприкінці ХХ – початку ХХІ століття та характеризуються як культура постмодерна. Таким чином, культурна маргінальність постає також екзистенціальним результатом певного порушення цілісності соціокультурних якостей, притаманних суспільству на конкретному історичному етапі розвитку. Це соціальне явище метафізично являє собою переоцінку основ буття, які спрямовані насамперед на переоцінку ціннісних орієнтацій. Отже, особливості проявів культурної маргінальності залежать не лише від особливостей трансформацій соціокультурного простору, але й від екзистенційних викликів історичного часу. Важливим елементом цього процесу є гармонізація соціокультурних ціннісних орієнтацій суспільства у відповідності до культурних детермінант суспільного розвитку.

Більшість дослідників проблеми культурної маргінальності відзначали, що ця категорія людей зазвичай демонструє більш креативне та нестандартне мислення та поведінкові прояви, ніж ті, хто живе в гомогенному соціокультурному просторі, оскільки ця ситуація не сприяє інноваціям культурного та соціального середовища. У будь-якій культурі найбільші досягнення в різних галузях знання відбувалися, як правило, під час стрімких соціальних і культурних змін, що спричиняли докорінні зміни. Але в історії новаторські особистості, внаслідок своєї маргінальної сутності, не завжди оцінювались своїми сучасниками позитивно.

Особливості культури сучасного, інформаційного (а за визначенням певної низки дослідників – постінформаційного) суспільства залишаються невизначеними в процесах трансформації культурних цінностей, які, з одного боку, піддаються інтеграції та уніфікації, а з іншого, – намагаються зберегти належність до конкретного етнокультурного середовища. У якості однієї з центральних проблем філософської рефлексії, спрямованої на осмислення особливостей сучасних соціокультурних процесів, є проблема бачення сучасного суспільства на основі експлікації таких характеристик постмодерну, як розмаїття, мінливість, невизначеність, фрагментарність тощо. Настанови постмодерну, розглянуті у ключі культурного відтворення соціального середовища дозволяють уточнити характер нового соціокультурного простору, який підпорядковується видозмінам. Це стимулює науковий інтерес до аналізу соціокультурних детермінант, на яких базується подальше становлення такого типу суспільного устрою, як інформаційне суспільство.

Ключові слова: культурна маргінальність, маргінал, сучасне суспільство, трансформаційні процеси, культурна адаптація.

Вступ. Необхідність дослідження культурної маргінальності обумовлена тим, що це соціальне явище вимагає також соціально-філософського аналізу для визначення його онтологічної сутності, специфіки буття особистості в сучасних соціокультурних умовах, спроби уніфікації культурних цінностей та норм під впливом таких процесів, як глобалізація та американізація та інших соціокультурних процесів, які притаманні сучасній цивілізації. Для більш ґрунтового розуміння концепту поняття «культурна маргінальність» насамперед звернемося до його генези.

Витоки цього поняття знаходимо, насамперед, у представників наукових шкіл Сполучених Штатів, які розглядали культурну маргінальність в аспекті міграційних процесів крізь призму соціальної психології. В царині соціогуманітарного знання наукові школи Західної Європи акцентували увагу на ролі маргінальності, зокрема культурної, в політичних процесах та економічних відносинах перехідного періоду. У радянській та пострадянській науковій спільноті

проблема культурної маргінальності аналізувалася крізь призму економічного, правового, соціально-політичного та екзистенційного аспекту буття особистості. У царині сучасної науки проблема культурної маргінальності знайшла своє висвітлення, перш за все, у контексті глобальних трансформаційних процесів, які притаманні сучасному суспільству, а саме глобалізації, інформатизації, американізації тощо. Неабияке місце відводиться також трансформації культури в умовах технізації.

Мета та завдання. Головною метою даної статті є аналіз генези поняття «культурна маргінальність» задля комплексного розуміння цього суперечливого та складного соціального явища.

Методи дослідження. В якості загальної методологічної основи даної роботи використовувався діалектичний метод, який дозволяє розкрити специфіку культурної маргінальності як соціального явища і його діалектику в умовах становлення інформаційного суспільства, що робить можливим всебічне дослідження усього комплексу відносин, які виникають в результаті трансформацій соціального простору сучасного суспільства та культури як його невід'ємного елементу.

Структурний метод, заснований на репрезентації соціокультурної системи як сукупності підсистем – особистості, культури та ін. передбачає аналіз даної єдності. Трансформаційний потенціал культурної маргінальності реалізується у всіх структурних елементах суспільства як соціальної системи, посилюючи в ряді випадків інтенсифікацію трансформаційних процесів. Крізь призму цього методу розкривається культурна маргінальність як результат соціокультурних процесів, які притаманні надзвичайно динамічній та мінливій соціокультурній ситуації сучасності.

Соціокультурний метод орієнтований на розуміння суспільства як цілісної соціокультурної системи, на більш чітке осмислення проблем соціокультурної трансформації. Оскільки відмінною рисою сучасного світу є його залученість у глобальний процес змін, застосування цього методу – важлива ланка в осмисленні всієї сукупності процесу соціальних змін і може слугувати ефективним механізмом у вирішенні практичних завдань суспільства в його поступальному прогресивному розвитку, зокрема в культурній сфері.

Викладення основного матеріалу. Вперше поняття «маргінальна людина» ввів у науковий обіг один із засновників чиказької школи Роберт Ерза Парк. Науковий фокус дослідження цієї проблеми було спрямовано переважно на мігрантів, оскільки ця група наочно ілюструвала дезорієнтуючий вплив маргінального стану людини, яка опинилася в іншому культурному середовищі. Концепцію маргінальної людини, перш за все, він пов'язував не з конкретним типом особистості, а із соціокультурними процесами, намагаючись аналізувати культурну маргінальність як соціальне явище саме з точки зору суспільства, частиною якого є особистість. У своїй концепції Парк представляє маргінальну людину як іммігранта, який перебуває одночасно в двох культурних середовищах: в соціокультурному просторі суспільства, в якому знаходиться зараз та в просторі культурних норм, які засвоєні раніше. Таким чином, склалася унікальна соціокультурна ситуація – внаслідок кількох міграційних хвиль сформувалося полікультурне гетерогенне суспільство, для якої характерним є «підготовка змішення спадку культур, і чужа культура стимулює інокультурне мислення» [18, с. 762].

Розвиток та взаємовідносини національних культур відбувалися нерівномірно, помітна домінанта належала культурі Заходу, а автохтонні культури були переважно «реципієнтами» культурних стандартів та норм. Саме тому найбільш характерна риса, що визначає природу культурного маргінала – почуття соціальної дихотомії, конфлікту, коли норми культури, в межах якої відбувалася соціальна життєдіяльність особистості, вже неможливо застосувати в повному обсязі, а нові культурні стандарти ще не прийняті достатньою мірою або ще не сформовані, що пов'язано з періодом адаптації, т.зв. «культурного переходу», що викликає культурну та екзистенціальну кризу, оскільки «це може породжувати жорсткі ... судження, наприклад, стереотипне уявлення про членів культурних груп та перебільшення щодо несумісності різних традицій» [18, с. 763]. Культурний маргінал у даному випадку розглядається як особистість, що спроможна набувати нових особистісних якостей завдяки кризовій ситуації.

Згідно за визначенням Парка, культурний маргінал той, «...якого доля прирекла жити у двох суспільствах і двох не просто різних, а антагоністичних культур.... В даному випадку можна говорити, що його розум – це плавильний тигель, в якому розплавляються і повністю або частково сплавляються воедино дві різні та несприйнятливі один до одного культури» [5, с. 174].

Дослідницькі позиції Р. Е. Парка визначаються створеною ним соціально-екологічною теорією, відповідно до якої суспільство представляється як організм (відповідно до теорії О. Конта). Наукова концепція «маргінальної людини», за Р. Парком, базується саме на біотичному рівні та заснована на ньому екологічному порядку, який містить мікро- та макрорівні. Макрорівень представлений просторовим розташуванням соціальних інститутів, а мікрорівень характеризується здатністю людини пересуватися, просторовою взаємодією, міграцією: «Міграція як соціальне явище має бути вивчена не тільки з точки зору її загальних наслідків, що проявляються у зміні звичаїв, але і може бути розглянута в її суб'єктивних аспектах, що знаходять вираження у зміні типу особистості, який вона виробляє» [5, с. 174]. Таким чином, поняття «маргінальна людина» з'явилося у Р. Парка внаслідок досліджень соціальної мобільності.

Таким чином, культурна маргінальність є не лише результатом кризи, пов'язаної з періодом культурного переходу до іншого середовища, переїзду, а й у ряді випадків, необхідним стимулом, умовою соціальних змін. Парк зазначав, що утворюється новий тип особистості – маргінальна людина, як наслідок триваючого, перманентного адаптаційного періоду, тобто періоду кризи ідентичності. Ідея формування нового типу особистості як наслідку соціокультурної кризи, пов'язаного із деформацією системи ціннісних орієнтацій, заслуговує на уважне вивчення, оскільки сама криза може бути наслідком соціокультурної діяльності особистостей нового типу в певних соціокультурних умовах.

Аналізуючи та диференціюючи етапи процесу соціокультурної адаптації, Парк визначив, що першим кроком в американізації іммігранта є те, що він не стає одразу американцем, а просто поступово перестає бути іноземцем. А прагнення іммігранта здобути визнання в американському суспільстві, будучи представником певної нації в країні, є одним із характерних проявів національної самосвідомості. Відбувається це тому, що він не здатний здобути визнання в Америці як особистість, і намагається компенсувати це, отримавши визнання як представник певної національності. Згідно його теорії, культурна маргінальність означає перебування у стані «...культурного відчуження, жити у двох або більше світах одночасно, при цьому не належать до жодного з них певний проміжок часу» [5, с. 173]. Маргінал у даному випадку може набути зовнішніх форм, які визначають приналежність до культури, без дійсного оволодіння цінностями, притаманними культурі, що домінує у суспільстві. Ймовірно, звідси і породжуються такі характеристики маргінальної людини, як відчуття втраченості, самотності, відчуження, а потім відчай і цинізм. А це, у свою чергу, визначає особливості адаптації до нового середовища: спочатку адаптація цілої групи, а потім її окремого представника.

Наукова концепція Р.Е. Парка була розвинена у дослідженнях Е. Стоунквіста. Поняття маргінальної людини у Стоунквіста характеризує соціального суб'єкта, який бере участь у культурному конфлікті. Саме його теорія посилила та продовжила наукову розробку концепції культурної маргінальності, показавши, що саме маргінальна людина – це ключова постать у кроскультурній взаємодії та міжкультурній комунікації. Соціальним суб'єктом, учасником культурного конфлікту стає індивід, що знаходиться на межі кожної з культур, але при цьому не може безперечно ідентифікувати себе як носій однієї з них. Стоунквіст використовує такі поняття як «маргінальне середовище», «маргінальна ситуація» (на краю домінуючої групи, що ніколи повністю не приймає т.зв. «культурні гібриди», так і групи походження, що відторгає їх як відступників) для характеристики областей, де «дві культури переплітаються, де культура, що освоєно простір, комбінує, поєднує особливості обох культур» [20, с. 91]. В центрі – маргінальна людина, яка бореться за те, щоб бути повноцінним членом суспільства та знайти своє місце у новому соціокультурному середовищі: ««з одного боку, такий соціальний суб'єкт розширює кругозір, набуває толерантності по відношенню до представників інших етносів,

з іншого боку, маргінальна особистість втрачає етнічну самобутність, відсікається те, що прийнято називати національним корінням» [20, с. 104].

Теоретично концепція Е. Стоунквіста проявляється і психологічному аспекті у характеристиці культурної маргінальності як соціального явища. В описі внутрішнього світу маргінальної людини він фіксує такі показники: дезорганізованість, нездатність визначити джерело конфлікту, почуття невдачливості, занепокоєння, ізолюваності. Важливим є твердження Стоунквіста, що процес адаптації особистості до нових для неї культурних форм може стимулювати розвиток, формування особистості з новими властивостями. Таким чином, ми можемо констатувати, що на початку досліджень феномена маргінальності позначається його креативний потенціал. Структуруючи процес маргіналізації, Е. Стоунквіст виділяє фази еволюції маргінальної людини. На першій фазі індивід не усвідомлює, що його життя охоплена культурним конфліктом, він лише вбирає культуру, що домінує. На другій фазі конфлікт та протиріччя культур переживається усвідомлено, саме тоді індивід і стає, відповідно до Стоунквіста, культурним маргіналом. Третя фаза представлена успішними або безуспішними пошуками пристосування до ситуації конфлікту [20, с. 104].

Р. Парк і Е. Стоунквіст стали основоположниками теорії психологічного номіналізму в інтерпретації маргінальності як соціального явища, оскільки акцентували увагу на маргінальності як результаті культурного конфлікту. У подальших дослідженнях вона здобула класифікацію як культурна маргінальність, т.з. ще й референтною, оскільки акцентує увагу на перебігу культурного конфлікту як фактору дестабілізації на рівні різних соціальних спільнот.

У дослідженнях Р. Парка та Е. Стоунквіста як умови, що ускладнюють перехід з одного соціокультурного середовища до іншого, виокремлюються мовні та етнічні бар'єри: «Долучаючись до економічного життя та виробничої сфери, у культурному аспекті іммігранти можуть продовжувати залишатися в ізоляції або підпорядковуватися ексклюзії» [19, с. 40]. Неоднозначне ставлення іммігрантів до культури суспільства, що їх приймає, посилюється культурним відчуженням, відчуттям втрати багато чого з того, що вони звикли вважати звичайним, відривом від спадщини, яка спочатку була частиною життя.

Проблема культурної маргінальності та маргінальної людини досліджується в науковій доробці Хеміша Ф. Дікі-Кларка. Він уважав, що розуміння маргінальності лише як продукту культурного конфлікту є спрощеним, оскільки «підпорядковані групи» (згідно його визначення, групи мігрантів) почасти засвоюють культурні стандарти «домінуючих груп», тобто корінного населення або титульної нації. Дікі-Кларк формулює своє розуміння маргінальної ситуації наступним чином: певні групи або індивіди займають певні позиції в суспільстві, тобто вони включені до системи соціальних відношень, з одного боку, а з іншого – належить до певної культурної страти. Між цими двома позиціями групи або індивіда повинна бути відповідність. Він відзначає, що «фактично така відповідність почасти відсутня, наприклад, у випадку етнічних меншин, які активно засвоюють культурні цінності домінуючої групи, але виключаються нею (або виключаються не повністю) із системи соціальних відношень» [13, с. 364]. Доходимо висновку, що особистість або група знаходяться в ситуації культурної маргінальності та певною мірою в ситуації екзистенційної кризи. Також акцентуємо увагу на тому, що для опису маргінальності взагалі як соціального явища Дікі-Кларк вводить поняття «маргінальний статус» у науковий обіг. Він відзначив необхідність у розмежуванні між позицією в соціальній структурі та набором психологічних рис, що можуть розвиватися в особистості, якій дана соціальна позиція властива. Маргінальний статус таким чином демонструє протиріччя системи соціальних відносин конкретного суспільства.

У теорії Е. Хьюза акцент з суто культурних факторів як визначних характеристик маргінальної людини пересувається до расових та гендерних та відзначається залежність вертикальної мобільності саме від цих факторів: «маргінальне ... може мати місце всюди, де відбувається достатня соціальна зміна, і зумовлює появу людей, які знаходяться в позиції невизначеності соціальної ідентифікації, із супроводжуваними їй конфліктами особистісних чи групових прагнень» [17, с. 63]. Хьюз звернув увагу на те, що гендерні та расові ознаки є вирішальними

у процесі доступу до професії, традиційно асоціюються з певною статтю або расою. Він розглядав маргінальність не тільки як продукт расових і культурних змішувань, а передусім соціальної мобільності: «маргінальність ... може мати місце всюди, де відбувається достатня соціальна зміна, і зумовлює появу людей, які знаходяться в позиції невизначеності соціальної ідентифікації, із супроводжуваними їй конфліктами лояльності і розчарування (фрустрації) особистісних чи групових прагнень» [17, с. 63]. Розвиваючи концепцію маргінальності надалі, Хьюз підкреслив важливість перехідних фаз, т.з. «ритуалів переходу». Він розширив концепцію, включивши в поняття маргінальність фактично будь-яку ситуацію, в якій особа хоча б частково ідентифікується з двома статусами або референтними групами, але ніде не приймається повністю.

Задля конкретизації та більш точної характеристики маргінальності як соціального явища, що існує у будь-якому суспільстві, американський психолог Т. Шибутані розвиває надалі поняття «маргінальний статус». Він наголосив на необхідності у розмежуванні між позицією у соціальній структурі та набором психологічних рис, які можуть розвиватися в особистості, яка вимушено або добровільно стала маргіналом. У результаті трансформації соціальної структури людина опиняється перед кількома еталонними групами з різними вимогами, у тому числі культурними, що найчастіше суперечать одна одній та які одночасно задовольнити неможливо. При цьому характеристики людини, яка має такий маргінальний статус, які наводить Т. Шибутані, багато в чому тотожні властивостями маргінальної людини в теоріях Р. Парка та Е. Стоунквіста, однак при цьому акцентується він зазначав, що обов'язкової залежності між маргінальним статусом та особистісними психічними розладами або відхіленнями не існує, оскільки невротичні симптоми, на його думку, розвиваються найчастіше лише у тих, хто намагається ідентифікувати себе з найвищою стратою, і бунтують, коли їх відкидають.

Дослідження Дж. Б. Манчіні визначили низку критеріїв, які дозволяють вимірювати рівень гостроти маргінальної ситуації. Для визначення рівня маргінальності як стану індивіда або соціальної групи дослідник вводить поняття сутнісної або процесуальної маргінальності (відмінності між ними у ступені статичності або динамічності маргінальної позиції, яку займає індивід або група) і пропонує систему критеріїв вимірювання. Таким чином, в одній теорії поєднуються характеристики «...маргінальності як культурної та структурної, а також і як соціально – рольової» (Mancini B. J. No owner of soil: The concept to marginality visited on its sixtieth birthday. *International review of modern sociology*. 1988. № 18(2). P. 184). У концепції Манчіні вперше використовується інтегративний підхід до наукового аналізу культурної маргінальності як багатопланового та складного соціального явища.

Центральним моментом у його розумінні маргінальності є домінування соціальних змін, трансформацій соціальної структури, що призводять до соціальної нестабільності. В результаті людина постає перед декількома еталонними групами з різними вимогами, що часто суперечать одна одній, і які одночасно задовольнити неможливо. Також він акцентував увагу на свідомій природі маргінальної позиції: чим більший ступінь добровільності, з якою особистість пішла на зайняття позиції, яка робить її маргінальною, тим менший ступінь дезадаптації. Вимушене заняття маргінальної позиції може мати більш руйнівні соціальні та психологічні наслідки для індивідуумів і груп, ніж маргінальність, нав'язана вільним вибором. Це питання стоїть особливо гостро у структурній (соціальній) маргінальності. Воно пов'язане з регулюванням умов, у яких відбувається маргіналізація окремих сегментів населення, змушених створювати надзвичайно згуртовані субкультури.

Проблема культурної маргінальності досить ґрунтовно досліджується у західній науковій думці [9–11; 22] в контексті кризи політики мультикультуралізму та кризи ідентичності як мігрантів, так і спільноти, що є домінуючою у культурному аспекті. Попри твердження, що «у глобалізованому суспільстві культура твориться на межі культур» [20, с. 356], водночас спостерігаємо тенденцію до уособлення локальних культур та прагнення зберегти культурну спадщину попри глобалізацію у масштабах світової спільноти. У цьому ракурсі формується філософське тлумачення поняття «культурна маргінальність», яке характеризує «специфічність

різних культурних проявів, що не вписуються в сучасну домінуючу парадигму мислення» [15, с. 608]. За визначенням Жана-Франсуа Байяра, в результаті виявляються парадокси та протиріччя сучасного культурного простору, який існує сьогодні, в основі яких бачимо «складними відносинами між культурними репрезентаціями та політичними практиками» [11, с. 31]. У якості приклада він наводить жахливі культурні наслідки для африканського континенту, «який мав смертельні наслідки от французької (й західної) культури. Віра у існування племінних ідентичностей та пояснення особливості відмінностей африканської культури призвели до катастрофічної політики, що підпитує геноцид в Руанді» [11, с. 33]. Резюмуючи своє дослідження, він стверджує, що етнічність та національна приналежність – сучасне явище, що пов'язане із колоніальними державами. Вочевидь, що поняття «культурна маргінальність» корелює із межами, у яких особистість чи група пристосовується до норм інокультурного середовища, не змінюючи своєї онтологічної сутності.

Також можемо побачити тлумачення культурної маргінальності як «результату ціннісної та нормативної амбівалентності, що призводить до нестійкості та еклектичності структурних характеристик тих субкультур та окремих особистостей, які є її носіями» [14, с. 644]. Цією межею може виступати і сама людина як згідно з екзистенційною філософією. Виділяються антропологічні межі: по-перше, це межі кожної людини, межі її свідомості, межі індивідуального буття, що відрізняється від буття інших людей; по-друге, це межі людського буття, межі існування людини, міра людського в людині. У межах онтології становище маргінала також не статично. Рух суб'єктів передбачає як переміщення у просторі й часі, а й перехід в інший онтологічний рівень: як місце, як процес розмежування, як статусний кордон, перетин якого тягне за собою зміну певного соціокультурного базису.

Слід зазначити, що досить актуальним в контексті філософського аналізу є питання про соціокультурне поле маргінальності. У даному дослідницькому ракурсі переважно враховуються позитивні наслідки культурної маргінальності як соціального явища, оскільки «статусна амбівалентність культурного маргінала та плюралістичність ціннісних орієнтацій, все ж таки прагне до впорядкування, а отже, і до створення нових соціальних структур» [12, с. 241] що, своєю чергою, може свідчити про динаміку суспільного розвитку.

Серед українських вчених, що досліджуються проблему маргінальності, слід виокремити роботи Е. Лібанової, О. Сахань, С. Жуваки, Лінгур Л., Поліщук С, Козловець М., К. Феофанової та Н. Фролової, Г. Маді та ін. переважно дослідницька увага українських вчених зосереджена більшою мірою на економічних та політико-правових аспектах маргінальності як соціального явища. А. Атоян обґрунтував ідею соціальної маргіналістики як нового міждисциплінарного напрямку в дослідженні явища маргінальності та пропонування шляхів демаргіналізації сучасного суспільства. Свою позицію він вивів із природи маргінального як досить складного явища, цілісний аналіз якого можливий лише при взаємодії цілої низки наук про суспільство і людину. Дані́л'ян Г. спирається на проблеми етнокультурної маргінальності, загальносоціальні дослідження суперечностей суспільного розвитку, об'єктивних і суб'єктивних факторів самореалізації особистості та груп, проблем їхньої адаптації та самоствердження на різних етапах соціальної трансформації. Її важливим науковим доробком є спроба уточнення поняття саме культурної маргінальності: «Аналізуючи характерні риси етнокультурної маргінальності, визначимось із поняттями «маргінал» і «маргінальність». Традиційно під маргінальністю розуміють граничний, перехідний, структурно невизначений стан суб'єкта. Проте в останні роки ці поняття використовують занадто вільно, з багатьох публікацій, де застосовують такі категорії, впливає, що майже будь-який стан переходу від однієї позиції в суспільному житті до іншої можна визначити як маргінальний. Але якщо так широко тлумачити поняття маргінальності, воно втрачає свій зміст. Аби уникнути невизначеності в осмисленні явища маргінальності та процесів етнічної маргіналізації, розведемо традиційний соціологічний та культурфілософський аспекти їхнього аналізу. У суто соціологічному аспекті маргінальність здебільшого розглядається як стан перебування особистості в соціальних верствах, що можуть бути зараховані до соціальної периферії. У разі

філософського аспекту розгляду маргінальності ми матимемо справу з особистісним простором норм, цінностей, соціальних смислів і уявлень» [1].

Досить корисним у ракурсі нашого дослідження є точка зору Н. Хамітова щодо суперечливої взаємодії маргінальності гендерної в особистості й суспільстві, «внутрішньої самотності та внутрішньої комунікації в буденному, граничному й метаграничному бутті людини» [7, с. 167] розкриває нові можливості осягнення природи креативності в контексті метаантропології. Проаналізовано смисл маргінальності в контексті цілісності людського буття й краси як феномену соціального буття людини, феномен гуманізації риторики як засобу духовного вдосконалення особистості для переосмислення креативного потенціалу та місця людини в сучасній культурі [7, с. 149]. Проте, незважаючи на низку суттєвих узагальнень, феномен креативності залишається недостатньо вивченим явищем, особливо в галузях теорії та історії культури, філософії культури, філософської антропології.

Таким чином, резюмуючи концепції дослідників проблеми культурної маргінальності в історичній ретроспективі, ми можемо охарактеризувати поняття «культурна маргінальність» як певну специфічність різних культурних явищ, що розвиваються поза домінуючими в ту чи іншу епоху правил раціональності, що не вписуються в сучасну панівну парадигму мислення. Культурна маргінальність має також онтологічний вимір, оскільки виражає здатність перебувати на межі соціального буття та буття людини. Вона також може бути представлена як продукт ціннісної та нормативної амбівалентності, що веде до нестійкості та еkleктичності структурних характеристик тих субкультур та окремих особистостей, які є її носіями. Як соціальне явище культурна маргінальність цікава поєднанням елементів різних культур, взаємодія яких між собою нерідко веде до виникнення нестандартних та інноваційних культурних продуктів.

Завершуючи розгляд генези поняття «культурна маргінальність», констатуємо, що зазвичай під цим поняттям розуміється особистість, спосіб життя та світогляд якої не вписується в норми, прийняті в конкретному суспільстві. Маргіналами часто називають осіб, які вже фактично втратили свої суспільні функції, однак офіційно вважаються їх виконавцями. Культурний маргінал заперечує цінності своєї культури або свого соціального середовища, але водночас не приєднується до цінностей інших соціальних груп, виявляючись, таким чином, поза групою, культурою чи навіть суспільством. Проблема маргінальної людини загалом та культурного маргінала зокрема особливо актуальна в умовах тих трансформаційних процесів, яким підпорядковується сучасне суспільство, бо саме через прагнення до змін реалізується людина, здатна адаптуватися до мінливих соціокультурних умов сучасності, формуються нові моделі життя, моральні принципи й цінності.

Результати дослідження. Автор припускає, що набуваючи почуття культурної приналежності до конкретної культури є можливим лише під час тривалого процесу соціалізації особистості. Ми ж звертаємо увагу на те, що маргінальна людина у вищевикладених теоріях бачиться досить гнучкою та здатною до адаптації до нових умов. Вона здатна сприймати новації та водночас бути носієм культурних новацій та нових форм культурної репрезентації внутрішнього світу людини.

У контексті даної роботи надзвичайно важливо виокремити, які умови сприяють формуванню маргінального статусу у людей, що належать до етнічних меншин. За визначенням науковців, інокультурне середовище, мовні бар'єри, прохолодне ставлення корінного населення, а для більшості вчорашніх комерсантів і біженців нелегка зміна занять, на яку йдуть через ще більш непросту ситуацію в покинутій раніше країні, закріплюють маргінальний статус. Це питання загострюється в умовах кризи політики мультикультуралізму, де бачимо відторгнення мігрантами культурних патернів, притаманних європейському культурному просторові. Якщо припустити, що наявність оригінального ціннісного ядра культури стримує корінне населення від якихось нестандартних рішень, прийомів, вчинків, то для представників етнічної меншини та ще й мігранта не можуть стримувати ціннісні домінанти чужої йому культури.

Досить важливим для нього питанням було, які саме соціальні наслідки переживання індивідами і групами складних маргінальних станів; які типи маргінальних позицій мають своїм

результатом соціально конструктивну і деструктивну поведінку? Резюмуючи ці питання, доходить висновку, що вимушене прийняття маргінальної позиції може мати більш руйнівні соціальні і психологічні наслідки для індивідів і груп, ніж маргінальність, що є вільним вибором.

Висновки. Досить часто культурна маргінальність як соціальне явище оголює парадокси та протиріччя домінуючого напрямку у розвитку культури. Варто відзначити, що концепція культурного маргінала в інтерпретації Р. Парка і Е. Стоунквіста здебільшого притаманна суспільству, яке знаходиться на етапі переходу від традиційного до індустріального, оскільки традиційне суспільство характеризується високим ступенем соціальної інтеграції. Маргіналом, згідно визначенням засновників американської наукової традиції, стає не тільки етнічний гібрид, але й іммігрант, який зазнає певні труднощі при адаптації до мінливих умов урбанізації. Традиційне суспільство з добре налагодженою та інтегрованою мережею соціокультурних та родинних зв'язків характеризується високим ступенем соціальної консолідації та інтеграції. Цінності культури приймаються та поділяються абсолютною більшістю як безперечні та безумовні. Індустріальне суспільство, навпаки, містить установки на домінування особистісних, індивідуальних рис у виборі життєвої стратегії.

Граничні феномени людського буття характеризуються специфічними формами існування. Будь-яке розуміння – це розмежування. У результаті вся людська діяльність – це різні способи проведення нових кордонів свого світу і самого себе; страх кордону, відштовхування від кордону, уникнення, втікання, втеча від кордону і, водночас, тяжіння кордону. Визначення людини можливо через виявлення меж, меж людського буття. «Межа» показує умови та якості людського буття, його конкретність та визначеність, локальність, тимчасовість та історичність людського існування, підкреслює початок і кінець людського, можливість набуття та втрати людської сутності. Саме усвідомлення власної кінцівки, дослідження меж людського буття є передумовою, необхідною умовою виходу межі свого способу існування, для можливості перевищення соціокультурного статусу.

Аналіз культурної маргінальності як соціального явища в його цілісності може стати одним із базових складових для прогнозування варіантів подальшого соціокультурного розвитку як окремих культур, так культури глобалізованого суспільства в цілому. Це є важливим для суспільних систем, що перебувають у стадії трансформації. Висока динаміка сучасних трансформацій у суспільстві об'єктивно впливає на виникнення значних структурних диспропорцій у всіх сферах суспільного буття, а негомогенність і фрагментарність інтеграційних процесів у світі детермінують зростання дистанції між спільнотами, які виступають суб'єктом інтеграції, і тими, що залишилися поза процесом або залучені до нього недостатньою мірою. Унаслідок цього на нинішньому етапі глобалізації маргінальними стають не лише окремі особистості й соціальні групи, а й окремі спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даніл'ян Г. Етнокультурна маргінальність як прояв кризи ідентичності особистості в добу глобалізації <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2123/1/G.Danilyan.pdf>
2. Кемалова Л. (2006) Маргінальність в умовах трансформаційних процесів сучасного суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 09.00.03. Сімферополь, 2006. 207 с.
3. Литвинчук О. Маргінальність: актуалізація проблеми. *Українська полоністика*. Випуск 11. Історико-філософські дослідження. 2014. С. 172–179.
4. Мартинова С. Феномен маргінезу як чинник трансформацій сучасних форм у культуротворчому бутті : дис. ... канд. культурології : 26.00.01. Київ, 2021. 191 с.
5. Парк Р. Э. Культурный конфликт и маргинальный человек. Социальные и гуманитарные науки. Серия Социология. 1998. № 2. С. 172–175.
6. Толстих Н. В. Соціальне виключення в сучасній Україні: спроба оцінки. *Український соціум*. 2003. № 1(2). С. 81–85.
7. Хамітов Н. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. Київ : Гранослов, 2000. 320 с.

8. Шульга М. О. Національна і політична маргіналізація за умов системної кризи. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 1. С. 1–20.
9. Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
10. Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57, 744–783.
11. Bayart, J.-F. (2005). *The illusion of cultural identity*. Chicago: University of Chicago Press. 303 p.
12. Berry, J.W. (1990). Psychology of acculturation: Understanding individuals moving between cultures. In R. Brislin (Ed.), *Applied cross-cultural psychology*. CA : Sage. Pp. 232–253.
13. Fu, H. J., & Chiu, C. (2007). Local culture's responses to globalization: Exemplary persons and their attendant values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 636–653.
14. Geschiere, P., & Meyer, B. (1998). Globalization and identity: Dialectics of flow and closure. *Development and Change*, 29, 601–615.
15. Hiranya K. Nath *The Information Society. Space and Culture*, Volume 4, Number 3, 2017. pp. 19–28
16. Hughes, E.C. (1945) *Social change and status protest: An essay on the marginal man*//Phylon-Atlanta. Vol. 10. № 1. P. 63.
17. Morris, M. W., Mok, A., Mor, Sh. (2011). Cultural Identity Threat: The Role of Cultural Identifications in Moderating Closure Responses to Foreign Cultural Inflow *Journal of Social Issues*, Vol. 67, No. 4, pp. 760–773.
18. Silver H. *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*. *International Labour Review*.1994.Vol. 133, № 5-6. P. 531–578.
19. Stonequist, E. (1961) *The Marginal Man. A study in personality and culture conflict*. New York : Scribner, 1961. 134 p.
20. Sussman, N. M. (2000). The dynamic nature of cultural identity throughout cultural transitions: Why home is not so sweet. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 355–373.
21. Webster, D.M., & Kruglanski, A.W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049–1062.

REFERENCES

1. Danilian G. Etnokulturna marhinalnist yak proiav kryzy identychnosti osobystosti v dobu hlobalizatsii [Ethnocultural marginality as a manifestation of the identity crisis of the individual in the era of globalization]” <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2123/1/G.Danilyan.pdf>
2. Kemalova L. (2006) *Marhinalnist v umovakh transformatsiinykh protsesiv suchasnoho suspilstva* [Marginality in the conditions of transformational processes of modern society] : dis. cand. juridical. sciences : 09.00.03. Simferopol, 2006. P. 207.
3. Litvinchuk O. *Marhinalnist: aktualizatsiia problemy* [Marginality: actualization of the problem] *Ukrainian polonistics*. Issue 11. Historical and philosophical research. 2014. P. 172–179.
4. Martynova S. Fenomen marhinez u yak chynnyk transformatsii suchasnykh form u kulturotvorchomu butti [The phenomenon of marginalism as a factor in the transformation of modern forms in the cultural existence] : dis.cand. Cultural studies : 26.00.01. Kyiv, 2021. P. 191.
5. Park R. E. *Kulturnii konflikt i marhinalnii chelovek* [Cultural conflict and marginal man]. *Social and humanities sciences. Series of Sociology*. 1998. № 2. P. 172–175.
6. Tolstykh N. V. *Sotsialne vykliuchennia v suchasni Ukraini: sprobа otsinky* [Social exclusion in modern Ukraine: attempted evaluation]. *Ukrainian society*. 2003. № 1 (2). P. 81–85.
7. Hamitov N. *Samotnist u liudskom butti. Dosvid metaantropolohii* [Loneliness in human existence. Experience of metaanthropology]. Kyiv : Granoslov, 2000. P. 320.
8. Shulga M. O. *Natsionalna i politychna marhinalizatsiia za umov systemnoi kryzy* [National and political marginalization in conditions of systemic crisis]. *Sociology: theory, methods, marketing*. 2002. № 1. P. 1–20.
9. Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, MN : University of Minnesota Press.
10. Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57, 744–783.
11. Bayart, J.-F. (2005). *The illusion of cultural identity*. Chicago: University of Chicago Press. 303 p.

12. Berry, J.W. (1990). Psychology of acculturation: Understanding individuals moving between cultures. In R. Brislin (Ed.), *Applied cross-cultural psychology*. CA : Sage. Pp. 232–253.
13. Fu, H. J., & Chiu, C. (2007). Local culture's responses to globalization: Exemplary persons and their attendant values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 636–653.
14. Geschiere, P., & Meyer, B. (1998). Globalization and identity: Dialectics of flow and closure. *Development and Change*, 29, 601–615.
15. Hiranya K. Nath The Information Society. *Space and Culture*, Volume 4, Number 3, 2017. Pp. 19–28
16. Hughes, E.C. (1945) Social change and status protest: An essay on the marginal man//Phylon-Atlanta. Vol. 10. № 1. P. 63.
17. Morris, M. W., Mok, A., Mor, Sh. (2011). Cultural Identity Threat: The Role of Cultural Identifications in Moderating Closure Responses to Foreign Cultural Inflow *Journal of Social Issues*, Vol. 67, No. 4, pp. 760–773.
18. Silver H. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*.1994. Vol. 133, № 5-6. P. 531–578.
19. Stonequist, E. (1961) *The Marginal Man. A study in personality and culture conflict*. New York : Scribner, 1961. 134 p.
20. Sussman, N. M. (2000). The dynamic nature of cultural identity throughout cultural transitions: Why home is not so sweet. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 355–373.
21. Webster, D.M., & Kruglanski, A.W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049–1062.

Arapaki Maryna Volodymyrivna

Teacher at the Department of Language Training

Odessa State University of Internal Affairs

1, Uspenskaya str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9437-0421

ON THE GENESIS OF THE NOTION OF “CULTURAL MARGINALITY”

The whole set of trends in culture, which have reached their development in the late 20th and early 21st centuries and are characterised as postmodernist culture. Thus, cultural marginality also acts as an existential result of a certain disruption in the integrity of the socio-cultural qualities inherent in society at a particular historical stage of development. This social phenomenon is a metaphysical reassessment of the foundations of being, which are primarily aimed at a reassessment of value orientations. Thus, the specifics of manifestations of cultural marginality depend not only on the specifics of socio-cultural space transformation, but also on the existential challenges of historical time. An important element of this process is the harmonisation of socio-cultural value orientations of society in accordance with the cultural determinants of social development.

Most researchers have noted that this category of people usually demonstrates more creative and unconventional thinking and behavioural manifestations than those who live in a homogeneous socio-cultural space, as this situation is not conducive to innovativeness of the cultural and social environment. In any culture, the greatest advances in various fields of knowledge have usually taken place at a time of rapid social and cultural change, which has resulted in fundamental changes. But in history, innovative individuals, due to their marginal nature, have not always been positively evaluated by their contemporaries.

The peculiarities of the culture of modern, informational (and by the definition of a certain number of researchers – postinformation) society remain uncertain in the processes of transformation of cultural values, which, on the one hand, are subject to integration and unification, and, on the other hand, try to preserve belonging to one or another ethno-cultural environment. One of the central problems of philosophical reflection aimed at understanding the features of modern socio-cultural processes is the problem of seeing modern society on the basis of explicating such characteristics of postmodernity as diversity, variability, uncertainty, fragmentation, etc. The postmodern benchmarks, considered in the key of cultural reproduction of the social environment, allow us to clarify the nature of the new socio-cultural space, which is subject to modifications. This stimulates scientific interest in the analysis of socio-cultural determinants, on which the further formation of such social system as the information society is based.

Key words: *cultural marginality, marginality, modern society, transformation processes, cultural adaptation.*